

Дика Н. М., к. пед. н., доцент кафедри української мови та методики навчання Київського міського педагогічного університету імені Б.Д. Грінченка

ІННОВАЦІЙНІ ФОРМИ ОРГАНІЗАЦІЇ МЕТОДИЧНОЇ РОБОТИ В ЗАГАЛЬНООСВІТНІХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДАХ ПІД ЧАС ВИВЧЕННЯ СИНТАКСИСУ

Удосконалення навчально-виховного процесу в загальноосвітніх навчальних закладах пов'язане з необхідністю модернізації методичної лабораторії вчителів, її вдосконалення на інноваційній основі. Інноваційний поступ у розвитку освітніх технологій визначений Державною програмою розвитку освіти як пріоритетний напрям. Соціально-економічні перетворення, що відбуваються в суспільстві, зумовили необхідність корінного відновлення системи освіти, методології та технології організації навчально-виховного процесу в навчальних закладах усіх типів. Інноваційна спрямованість діяльності вчителів, що включає в себе створення, освоєння і використання педагогічних нововведень, виступає засобом відновлення освітньої політики. Посилення гуманітаризації змісту освіти, зміна обсягу й складу навчальних дисциплін, підвищення вимог до кваліфікації вчителів та освітнього рівня учнів вимагають постійного пошуку нових форм організації навчання. Науковці значну увагу приділяють ролі організаційних форм навчання у розвитку та активізації пізнавальної діяльності школярів. Дослідження різних позицій та аспектів щодо організаційних форм навчання як дидактичної категорії, специфіку вибору та реалізації форм організації навчальної діяльності учнів на уроці відображено у працях І.М. Чередова, І.Я. Лернера, М.І. Махмутова, М. Скаткіна, І. Бурлаки, В. Вихрущ, Ю. Мальованого, Б. Т. Ліхачова, Н. М. Островерхової, Є. Ф. Нора.

Традиційні форми організації навчальної роботи у своїй більшості зорієнтовані на пасивне, механічне використання навчальних завдань, відсутність у них елементу спілкування власне між учнями, а не за схемою

«викладач-учень-викладач», зумовлює подальшу соціальну пасивність вчорашніх учнів. Формування навичок активного спілкування є важливим компонентом методичної роботи з учнями. Пошуки теоретиків і практиків спрямовані на створення сприятливих умов для навчання, мають на меті викликати в дітей бажання до активної розумової і практичної діяльності. Соціальна активність учнів у процесі навчання безпосередньо пов'язана з їх суспільною активністю в повсякденному житті. Сучасне суспільство вимагає виховання активних, самостійних людей, здатних оригінально й творчо вирішувати поставлені перед ними завдання. Успішна участь особистості в суспільних процесах значною мірою залежить від її здатності до ефективної комунікації. Проблема формування мовленнєвої і комунікативної компетенції як провідного компонента в структурі загального розвитку особистості є надзвичайно пріоритетною за даних умов. Забезпечити формування мовної особистості має українська національна школа. Тому визначальним напрямом роботи вчителів-словесників є підготовка гуманних, освічених людей, які на належному рівні вміють практично користуватися мовою в найрізноманітніших життєвих ситуаціях. Пошук шляхів вирішення цієї проблеми пов'язаний з дослідженням комплексу питань, серед яких важливого значення набуває впровадження інноваційних форм організації методичної роботи в загальноосвітніх навчальних закладах на основі особистісно-орієнтованих технологій освіти, проектних, ігрових, кооперативних технологій, проблемного підходу до навчання тощо.

Основою, без якої неможливе формування належного рівня комунікативної компетенції, є граматики української мови, зокрема синтаксис. Адже мова - це засіб формулювання і вираження думки, засіб спілкування між людьми, а основна одиниця людського мовлення — речення — є предметом вивчення саме синтаксису. Знання синтаксичної теорії відбивається на якості комунікативних умінь і навичок учнів і впливає на формування мовної особистості.

Головною метою системи сучасної середньої освіти є формування у майбутнього випускника школи здатності до самопізнання, саморозвитку

самовираження, самореалізації, активної праці. Ідея необхідності всебічного розвитку школяра, його творчого потенціалу дістала відображення в Національній доктрині: розвитку освіти. Успішна участь особистості в суспільних процесах, задоволенні власних практичних потреб кожного значною мірою залежить від її здатності до ефективної комунікації. Засобами пізнання, спілкування людина так чи інакше впливає на дійсність, змінює її, реалізує свої творчі можливості в усіх сферах життєдіяльності. Пріоритетною стає проблема формування мовленнєвої і комунікативної компетенції як провідного компонента в структурі загальної підготовки і розвитку особистості. При цьому школа має забезпечити формування комунікативної особистості - людини, яка вільно і легко висловлює власні думки виявляє високий рівень мовленнєвої культури, дбає про якість свого мовлення і його вдосконалення.

Отже, під час вивчення синтаксису простого речення в загальноосвітній школі необхідно віддати перевагу насамперед проблемному підходу до навчання дослідницьким завданням, завданням, орієнтованим на оперативність, швидкості виконання, то містять елементи змагань. Потрібно формувати вміння аргументувати думку, порівнювати, виділяти головне, знаходити причинно-наслідкові зв'язки приділити увагу оригінальним прийомам запам'ятовування (наприклад, словесним ключам тощо); вибудовуючи організаційні елементи уроку, забезпечити чітке формулювання мети вивчення нового матеріалу, порівняння з нею отриманих результатів, підбиття підсумків вивчення нового матеріалу, організацію самоконтролю, самооцінювання, взаємооцінювання, створення сприятливої емоційної атмосфери. Важливо відповідально поставитись до підбору текстів та прикладів. Вони мають тематично зачіпати різноманітні інтереси і задовольняти пізнавальні потреби підлітків. Також усі вищезазвані підходи мають реалізуватися на ґрунті суб'єкт-суб'єктного типу спілкування.

Форми належать до діяльнісного компонента процесу навчання і тому тісно пов'язані з методами. На сучасному етапі розвитку методичної науки чіткого визначення в педагогічній науці понять «форма організації навчання»

чи «організаційні форми навчання», як і поняття «форми навчальної роботи» як педагогічних категорій поки що немає.

М. Скаткін, І. Лернер, В. Дяченко визначають загальні форми навчання (*фронтальна, групова, індивідуальна*), та конкретні (*урок, семінар, екскурсія* тощо). І. Бурлака, В. Вихрущ пропонують поряд із загально родовим поняттям «*форма організації навчання*» видове – «*форма навчальної діяльності*». Ю. Мальований трактує «*форми навчальної діяльності учнів на занятті*» як одну із складових змісту категорії «*форми навчання*». А. І. Кузьмінський та В. Л. Омеляненко визначають форму організації навчання як обмежену в часі і просторі взаємообумовлену діяльність вчителя і учнів.

В історії розвитку школи складались різноманітні форми навчання. Вони зумовлені потребами суспільно-економічного розвитку, з одного боку, і рівнем розвитку педагогічної науки, з другого боку. Кожна з виокремлених історією форм навчання акумулювала в собі позитивні надбання освіти і в той же час мала певні недоліки.

Найстарішою формою навчального процесу, що бере свій початок з глибокої давнини, є *індивідуальна форма навчання*. Її суть полягає в тому, що учні виконують завдання індивідуально, але з допомогою вчителя. Допомога вчителя здійснювалася або безпосередньо (особисто), або у вигляді вивчення учнем підручника, авторство якого належало власне учителеві. Індивідуальна форма організації навчання була єдиною в античний час, в період Середньовіччя, а в деяких країнах широко використовувалась до XVIII століття. В наступні періоди розвитку суспільства вона домінувала в практиці сімейного виховання заможних верств населення (наприклад, у дворянських сім'ях, в заможних сім'ях інших верств населення). Дана форма організації навчання має свої переваги та недоліки. Головною перевагою індивідуального навчання є повна індивідуалізація змісту, методик та темпу навчання, урахування особливостей розвитку конкретної дитини. Звичайно, індивідуальне навчання передбачає наявність вчителя з високою педагогічною кваліфікацією. До числа недоліків слід віднести його неекономічність, певну обмеженість впливу вчителя, викликану тим, що, як правило, функція вчителя зводилась до

формулювання завдань і перевірки їх виконання. Вадодою також являється обмеженість співробітництва з іншими учнями, що негативно впливає на процес соціальної адаптації та формування навичок роботи в колективі. В наш час індивідуальне навчання збереглося у формі репетиторства і консультування.

Починаючи уже з XVI століття індивідуальне навчання поступово звільняє місця індивідуально-груповій формі організації навчального процесу. Згідно з нею учитель займається з групою дітей (10—15 осіб), навчальна робота має індивідуальний характер, оскільки діти різного віку неоднаково підготовлені. Діти приходять на заняття в різний час. Учитель по черзі опитує кожного учня, пояснює новий матеріал, дає індивідуальні завдання. Результат такого навчання обмежувався виробленням найпростіших навичок читання, письма і рахування. Тепер подібна організація навчальної роботи використовується в малокомплектних сільських школах, де на уроці одночасно навчаються учні різних класів.

Нині серед різноманітних форм навчання, використовуваних у загальноосвітній школі (*урок, екскурсія, семінар, практичне заняття, лабораторна робота, практикум, факультатив, домашня самостійна робота, екзамен, залік, консультація, інструктаж*), урок є основним. Класно-урочна система використовується в багатьох країнах, зокрема і в Україні, та має багато позитивних особливостей: ґрунтується на закономірностях процесу засвоєння навчального матеріалу, передбачає засвоєння нового матеріалу в невеликих обсягах, планомірно і послідовно, з чергуванням різних видів розумової та фізичної діяльності. Вона забезпечує єдність системи навчання в масштабі всієї країни, що полегшує планування і складання програм з навчальних предметів. Її використання полегшує виховання в учнів почуття колективізму, дає змогу використовувати фронтальні форми роботи з усім класом. Має вона й серйозні недоліки, оскільки орієнтована у процесі навчання на середнього учня, не враховуючи особистісно-орієнтований підхід. Сьогодні відбуваються спроби вдосконалення класно-урочної системи на інноваційній основі.

Традиційно вчені виділяють три основні форми організації навчально-пізнавальної діяльності учнів на уроці: *фронтальну, індивідуальну та групову*. Ці форми різняться одна від одної кількістю зайнятих учнів і способами організації роботи. Як зазначає Н.М. Островерхова, *вибір та реалізація форм організації навчальної діяльності учнів на уроці* передбачає:

- ✓ врахування специфіки змісту, мети і завдань навчання у виборі форм організації навчальної діяльності учнів;
- ✓ визначення раціональної сукупності колективних, групових та індивідуальних форм організації навчальної діяльності учнів на уроці;
- ✓ вибір та реалізацію домінуючої форми організації навчально-пізнавальної діяльності учнів на уроці;
- ✓ дидактичне забезпечення форм організації навчально-пізнавальної діяльності учнів на уроці;
- ✓ забезпечення педагогічного керування фронтальною, груповою та індивідуальною діяльністю учнів;
- ✓ взаємозв'язок методів, засобів навчання і форм організації навчальної діяльності учнів на уроці.

З'ясуємо сутність і встановимо особливості кожної форми організації пізнавальної діяльності учнів.

Фронтальна форма організації навчальної діяльності учнів є основоположною для класно-урочної системи навчання. *Фронтальною формою організації навчальної діяльності* учнів називають такий вид діяльності на уроці, коли всі учні класу під безпосереднім керівництвом вчителя виконують спільне завдання. При цьому педагог проводить роботу зі всім класом в єдиному темпі. У процесі розповіді, пояснення, показу і под. він прагне одночасно впливати на всіх присутніх. Уміння тримати в полі зору клас, бачити роботу кожного школяра, створювати атмосферу творчо-колективної праці, стимулювати активність учнів є важливими умовами ефективності цієї форми організації навчання. Найчастіше її використовують на етапі первинного засвоєння нового матеріалу.

Індивідуальна форма організації роботи учнів на уроці передбачає самостійне виконання учнем однакових для всього класу завдань без контакту з іншими учнями, але в єдиному для всіх темпі. За індивідуальної форми організації роботи учень виконує вправу, розв'язує задачу, проводить дослід, пише твір, реферат, доповідь тощо. Індивідуальним завданням може бути робота з підручником, довідником, словником, картою і т.д. Широко практикується індивідуальна робота в програмованому навчанні. Індивідуальна форма роботи використовується на всіх етапах уроку, для вирішення різних дидактичних завдань: засвоєння нових знань і їх закріплення, формування і закріплення умінь і навичок, для повторення і узагальнення пройденого матеріалу. Вона переважає у виконанні домашніх робіт, самостійних і контрольних завдань в класі.

Групова форма організації навчальної діяльності. На жаль, у психолого-педагогічній літературі немає єдиного визначення групової навчальної діяльності. Ми погоджуємося з думкою Є.Ф.Нора, що **«групова навчальна діяльність є формою організації навчання в малих групах учнів, об'єднаних загальною навчальною метою за опосередкованого керівництва вчителем і в співпраці з учнями»**. Вона передбачає створення невеликих за складом груп у межах одного класу. Вирішення конкретних навчальних завдань здійснюється завдяки спільним зусиллям членів групи. Групи можуть бути стабільними чи тимчасовими, однорідними чи різнорідними. Найбільш ефективними, як свідчать дослідження, є групи чисельністю 4-5 учнів, які мають рішу успішність.

Успіх роботи в групах залежить від уміння вчителя комплектувати групи, організовувати роботу в них, розподіляти свою увагу так, щоб кожна група і кожен її учасник відчували зацікавленість педагога у їх успіху, в нормальних і плідних міжособових взаєминах.

Значний внесок у розвиток теорії групової навчальної діяльності зробили французькі вчені-педагоги К. Гарсія, С. Френе, Р. Галь, Р. Кузіне, польські вчені В. Окунь, Р. Петриківський, Ч. Куписевич. Починаючи з 60-х років, у радянській дидактиці з'являється інтерес до групової форми навчання у зв'язку

з вивченням проблеми пізнавальної активності, самостійності учнів. У ці роки з'являються праці Л. П. Аристової, М. О. Данилова, Б. П. Єсипова, Х. М. Чередова та інших. У 70-ті роки важливий напрям досліджень загальних форм навчання був пов'язаний з навчально-пізнавальною діяльністю учнів в умовах колективної, групової, індивідуальної роботи в класі (А. М. Алексюк, Ю. К. Бабанський, І. Я. Лернер, Х. Й. Лійметс та інші). Найбільший інтерес до групових форм навчальної діяльності спостерігається за останні два десятиріччя. Значний внесок у розробку загальних принципів організації групової навчальної діяльності дали дослідження В.К. Дяченко, В. В. Котова, Г.О. Цукерман, О.Г. Ярошенко та ін. Дидактичні питання організації групової навчальної діяльності розроблено в працях В.О.Вихрущ, Є.С.Задої, І.М.Вітківської, К.Ф. Нор та інших.

Беручи до уваги специфіку навчання синтаксису простого речення у загальноосвітній школі та зроблені нами в результаті аналізу відповідної літератури висновки щодо найефективніших форм і видів завдань, доцільних під час вивчення синтаксису простого речення в загальноосвітній школі, а також сформульовані основні вимоги до роботи з учнями в процесі вивчення синтаксису, ми вважаємо кооперативну технологією однією з найбільш доцільних для використання в процесі вивчення синтаксису. Тому необхідно розглянути пропоновані обраною технологією форми організації навчальної роботи учнів та визначити шляхи їх практичного застосування в процесі вивчення синтаксису у поєднанні з традиційними.

Розглянемо теоретичні засади технології кооперованого навчання як інноваційного оновлення групової форми навчальної роботи.

На сьогодні чи не найбільшого поширення набули три інноваційні технології: предметно-орієнтована, особистісно-зорієнтована, а також партнерська технологія. За критерієм продуктивності, що поєднує в собі розмаїття багатьох конкретних показників, можна диференціювати технології та порівнювати їх між собою за співставними параметрами. Назвою «партнерська технологія» ми об'єднуємо західні та вітчизняні варіанти

вирішення тотожних завдань. Наш різновид цієї технології відомий під назвою «педагогіка співробітництва (співпраці)».

Кооперативне навчання здійснюється у спеціально створених підгрупах, що виділяються в межах класу. Основою для виділення підгруп є однакове бачення й розуміння мети. Ураховуються також рівень підготовленості, здатність до взаємодії, особисті симпатії та спільність інтересів. Головну увагу треба зосередити на співпраці, а не на змаганні, бо це буде сприяти отриманню кращих результатів усіма учнями.

Роль учителя у кооперативному навчанні також полягає у плануванні здійсненні кооперативних уроків, а де:

1. *Прийняття організаційних рішень перед початком уроку:*

- визначення академічних та соціальних цілей;
- визначення належного розміру групи;
- включення учнів до тієї чи іншої групи (різностатеві, за рівнем і стилем навчання, культури тощо, тривалість знаходження у групі);
- " вибір кімнати;
- підготовка матеріалів.

2. *Розробка уроку:*

- установа позитивної взаємозалежності;
- пояснення академічного завдання (група повинна знати, як її будуть оцінювати, які соціальні навички потрібні і т. д.);
- пояснення критеріїв успіху;
- особистісний підхід, установа особистої відповідальності;
- визначення бажаної соціальної поведінки.

3. *Моніторинг та втручання під час роботи у групах:*

- моніторинг учнівської поведінки;
- втручання під час виконання завдань (цільова допомога, навчання і співробітництву).

4. *Оцінюваний результату та процесу групової роботи:*

- оцінка академічних цілей;
- оцінка соціальних цілей.

По-перше, під час роботи групи викладач відслідковує групову динаміку і індивідуальну активність учнів, тому в кінці роботи він уже може зробити певний висновок про навчальний процес. По-друге, звичайним способом перевірки знань учнів за технологією Jigsaw є вибіркове опитування.

Успіх роботи групи кооперації напряду залежить від здатності викладача спланувати роботу груп і від уміння самих учнів побудувати свою навчальну діяльність, поєднуючи індивідуальну роботу з роботою в парах та групою в цілому. При цьому учні повинні розуміти, що це сумісна діяльність, але кожен з них має в ці діяльності «своє обличчя», зберігає свою індивідуальність.

Серед методів кооперативного навчання виділяють такі:

«Думай — працюй у парі — ділись»;

«Кажі та переключайся»;

«Зупинись... Починай... Продовжуй»;

«Ротаційні (змінювані) трійки»;

«Круглий стіл»;

Трьохступеневе інтерв'ю;

Кути;

Графіті;

Навчання разом;

Галерея;

Мозковий штурм;

Команди — ігри — турніри;

Складана картинка;

Групове дослідження,

Т-група (група тренінгу),

Лото (складанка),

Віртуальна схематизація,

«Смітник».

Поглянемо детальніше ті методи кооперованого навчання, які вважаємо за доцільне застосувати в процесі вивчення синтаксису простого речення в загальноосвітній школі.

«Думай — Працюй у парі — Ділись» (Каган, 1990) — кооперативна структура, в якій партнери особисто думають про питання (справу, ситуацію, ідею тощо), потім обговорюють це з кимсь іншим. Як відносно проста структура, що може бути впроваджена швидко, «Думай — Працюй у парі — Ділись» може включатися в будь-який етап уроку. Зокрема вона зручна для залучення всіх учнів протягом лекції.

«Формулюй — Ділись — Слухай — Створюй» (Джонсон, Джонсон і Барлет, 1990) подібна структура, в якій члени команди спочатку особисто формулюють відповіді, кожний проговорює свої відповіді вголос (ділиться) та слухає формулювання інших. Потім разом створюють нову відповідь або перспективу за допомогою обговорення та розробки (уточнення). Ця структура також має широке застосування й заохочує учнів краще думати.

Використовуючи дидактичні матеріали, вміщені в чинних підручниках та навчальних посібниках, вчитель має приділити увагу виборів організації форми роботи з учнями з огляду на специфіку виучуваної теми, історії світової педагогічної думки та практиці навчання відомі найрізноманітніші форми організації навчання. Їх виникнення, розвиток, вдосконалення і поступове відмирання окремих із них пов'язане з вимогами і потребами суспільства, що розвивається.

Традиційно вчені виділяють три основні форми організації навчально-пізнавальної діяльності учнів на уроці: *фронтальну, індивідуальну та групову*. Ці форми різняться одна від одної кількістю зайнятих учнів і способами організації роботи. Групова форма навчальної діяльності в порівнянні з іншими організаційними формами має низку значних переваг:

- ❖ за той самий проміжок часу обсяг виконаної роботи набагато більший;
- ❖ висока результативність у засвоєнні знань і формуванні вмінь;
- ❖ формується вміння співпрацювати;
- ❖ формуються мотиви навчання, розвиваються гуманні стосунки між дітьми;
- ❖ розвивається навчальна діяльність (планування, рефлексія, контроль, самоконтроль, взаємоконтроль).

Однак, висвітлений нами порівняльний аналіз дидактичних можливостей фронтальної, індивідуальної та групової діяльності розкриває сильні і слабкі сторони кожної з них і показує, що в реальному навчальному процесі вони не можуть функціонувати ізольовано одна від одної. Тому в результаті аналізу ми дійшли висновку, що оптимальним варіантом є поєднання у методичній роботі індивідуальної, групової та фронтальної форм навчання.